

Przemysław ŁUKASIK

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej, Instytut Dziennikarstwa
i Stosunków Międzynarodowych, Kraków, Polska

Obraz zakonu krzyżackiego w oczach polskiej młodzieży. Analiza badań kwestionariuszowych

Image of the Teutonic Order in the Eyes of Polish Youth: An Analysis of Questionnaire Research

• Abstrakt •

Celem niniejszego artykułu było odniesienie opinii i wiedzy uczniów polskich szkół średnich na temat Krzyżaków do współczesnej narracji naukowej i edukacyjnej dotyczącej rycerzy zakonnych. Badania mające charakter wstępny zostały ograniczone do grup docelowych uczniów szkół średnich w Krakowie oraz Lublinie. Metodą badawczą była ankieta rozdawana obejmująca kwestionariusz pytań zamkniętych. Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że pomimo zmian w narracji naukowej i podręcznikowej, która w większym stopniu eksponuje rolę kulturalną i gospodarczą zakonu, w postrzeganiu rycerzy nadal dominuje wymiar militarny. Obraz zakonu wśród uczniów zaczyna się powoli niuansować i jest daleki od jednoznacznie negatywnej czarnej legendy. W świetle udzielanych przez uczniów odpowiedzi można stwierdzić, że Krzyżacy nie są już siłą „podstępna” i „niszczyielska”, jak przedstawiano ich w czasach PRL-u.

Słowa kluczowe: Krzyżacy; badania ankietowe; opinie; młodzież szkolna; podręczniki szkolne

• Abstract •

The aim of the article was to link the opinions and knowledge of Polish high school students about the Teutonic Knights with the contemporary scientific and educational narrative regarding the Teutonic Order. Initial research was limited to target groups of secondary school students in Kraków and Lublin. The research method was a distributed survey with closed questions. Based on the conducted analyses, it can be concluded that despite changes in the scientific and textbook narrative, which to a greater extent emphasizes the cultural and economic role of the Order, the military dimension still dominates in the perception of the Knights. The image of the Order among students is slowly becoming more nuanced and is far from a clearly negative black legend. In the light of the students' answers, it can be concluded that the Teutonic Knights are no longer as “insidious” and “destructive” as they were portrayed in the times of the Polish People's Republic.

Keywords: Teutonic Knights; surveys; opinions; school students; school textbooks

Struktura tekstu i pytania badawcze

Artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej autor omawia pokrótce historię zakonu krzyżackiego oraz przedstawia ewolucję obrazu Krzyżaków, a także jego czarną i białą legendę w polsko-niemieckiej pamięci historycznej. W drugiej części artykułu zostają omówione wyniki badań kwestionariuszowych: *Krzyżacy w oczach młodych Polaków: stan wiedzy i opinie*. Główne pytania badawcze, jakie stawia autor, brzmią: Jaki jest stan wiedzy oraz opinie polskich uczniów na temat zakonu krzyżackiego w pierwszej połowie XXI w.? W jakim stopniu opinie uczniów odzwierciedlają ewolucję narracji naukowej i edukacyjnej dotyczącej zakonu?

Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie: historia oraz legenda

W pamięci historycznej polskiej i niemieckiej powstały w czasie III wyprawy krzyżowej (1189–1192) zakon rycerski był różnie postrzegany, a pamięć o nim często była instrumentalizowana. Wydaje się nawet, że pojęcia związane z zakonem, jak: Krzyżacy, Grunwald, bitwa pod Malborkiem i Płowcami (głównie za sprawą nauczania szkolnego), zapisały się o wiele trwalej w polskiej świadomości historycznej. Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie był nazywany w polskiej historii Krzyżakami (od czarnych krzyży na białych płaszczach). W Polsce działalność zakonu była kojarzona z nawracaniem na chrześcijaństwo w toku walki z poganami, a w mniejszym stopniu z działalnością podległych zakonowi szpitali oraz przytułków. Upadek Akki (1291) oraz załamanie się idei krucjat w Ziemi Świętej podważyły sens funkcjonowania zakonów rycerskich. Tymczasem już w pierwszej połowie XIII w. zakon został osadzony przez polskiego księcia Konrada Mazowieckiego na ziemi chełmińskiej, a następnie zdobył ziemie nad Bałtykiem, dążąc do stworzenia niezależnego władztwa terytorialnego. Książę mazowiecki Konrad wydał w 1230 r. przywileje przyznające Krzyżakom wyłączne prawo własności ziem zdobytych na pogańskich Prusach. Prawa te zostały zatwierdzone przez cesarza Fryderyka II w 1235 r. (dokument antydatowano na 1226) oraz papieża Grzegorza IX w 1234 r. (Trybulski, 2014, ss. 5–7). Cesarz dawał zakonowi samodzielność terenów odebranych pogańskim Prusom, a papież czynił zdobyte przez rycerzy-zakonników ziemie własnością św. Piotra, za którą płacono Państwu Kościelnemu należny czynsz. Zakonowi udało się w ciągu kilku dekad stworzyć drogą podbojów silne państwo zakonne, które w 1237 r. zjednoczono z Państwem Kawalerów Mieczowych w Inflantach. Walki o podbój Prusów – jak

opisywał to kronikarz zakonu Piotr z Dusburga – toczyły się ze zmiennym szczęściem. Obie strony stosowały brutalne metody, a rycerze zakonni dążyli świadomie do „oczyszczenia” zdobytych terenów. Międzynarodowe wsparcie rycerzy z Niemiec, Polski czy Włoch oraz przejście części plemion pogańskich na stronę zakonu miały zadecydować o ostatecznym sukcesie podboju (Kosman, 2010, s. 43). Szczyt potęgi zakonu przypadł na drugą połowę XIV w. i rządy wielkiego mistrza Winricha von Kniprode. Zajęcie przez zakon Pomorza Gdańskiego (stolicy zakonu od 1309 r.) zapoczątkowało spór terytorialny z Polską. Królowie polscy próbowali na drodze militarnej¹ i dyplomatycznej² odzyskać Gdańsk, a gdy okazało się to niemożliwe, zawarto pokój w Kaliszu w 1343 r. i uznano prawa rycerzy zakonnych do Pomorza. Zawarcie unii polsko-litewskiej w Krewie w 1386 r. otworzyło nowy etap konfliktów między Polską a zakonem. Połączone unią personalną Królestwo Polskie oraz Wielkie Księstwo Litewskie odniosły zwycięstwo nad zakonem w wielkiej wojnie (1409–1411) oraz wojnie 13-letniej (1454–1466). Pamięć o zwycięskiej bitwie pod Grunwaldem w 1410 r. stała się kamieniem węgielnym trwania unii polsko-litewskiej. Była podstawą chwały panującej dynastii Jagiellonów, a rocznica zwycięstwa (15 lipca) stanowiła obchodzone radośnie pierwsze święto państwowe (Najder i in., 2014, s. 222). W 1525 r. ostatni wielki mistrz Albrecht Hohenzollern dokonał sekularyzacji zakonu i utworzył świeckie, luterzańskie państwo Prus Książęcych. Trwająca 300 lat historia zakonu w Prusach dobiegła końca, a pamięć o rycerzach zakonnych ulegała stopniowemu zatarciu. Najtrwalsze wspomnienia dotyczące zakonu zachowały się w Prusach Książęcych, ale były one przede wszystkim negatywne i uzasadniały słuszność dokonanej przez Hohenzollernów sekularyzacji. W okresie oświecenia w Niemczech podkreślano, że zakon ujarzmił pogańską ludność i zmuszał ją do niewolniczej pracy przy budowie zamków z powodu odmienności religijnej (Sarnowsky, 2020, ss. 129–151).

„Biała legenda” zakonu rozwijana była w krajach niemieckich w XIX w. w epoce romantyzmu. Zakon był gloryfikowany jako prekursor państwa pruskiego oraz nowożytnych scentralizowanych i biurokratycznych państw. Król pruski Wilhelm III ustanowił niemiecki order wojenny Krzyż Żelazny (1813) oraz rozpoczął odbudowę zamku w Malborku (1817), którą traktowano w XIX w. jako odbudowę niemieckości na wschodzie. Zakon przedstawiano jako nośnik kultury zachodniej i niemieckiej w XIX w. Podkreślano rolę zakonu w szerzeniu „mieczem i pługiem” wpływów

¹ Zwycięska dla Polaków bitwa pod Płowcami w 1331 r. to zdecydowanie za mało, aby osiągnąć walne zwycięstwo nad państwem zakonnym.

² Spór o Pomorze był okazją do procesów sądowych, podczas których polska ludność cywilna składała skargi przeciwko rycerzom zakonnym.

cywilizacji zachodniej na podbijanych terenach (Najder i in., 2014, s. 478). W literaturze niemieckiej XIX i początku XX w. zakon był ukazany jako lud germański, który walczy z odwiecznym wrogiem, czyli Słowianami (Pogoda-Kołodziejczak, 2011, s. 118). Ekspansja na wschód (*Drang nach Osten*) miała służyć cywilizowaniu (Biskup, Labuda, 1986, ss. 17–18). Jak ujął to specjalizujący się w historii zakonu Hartmut Boockmann, największy wpływ na postrzeganie zakonu przez Niemców wywarła publikacja Heinricha von Treitschkego *Das deutsche Ordensland Preußen* (Boockmann, 1981). Autor eseju ukazał dzieje wojen zakonu z Polską właśnie jako zmagania między światem germańskim a światem słowiańskim (Kamieński, 2015, ss. 319–333). Według Treitschkego po włączeniu Prus Królewskich do Polski w 1466 r. rozpoczęła się systematyczna polonizacja niemieckiego rycerstwa i miast pruskich. Tym samym udział Prus w późniejszym rozbiórze Polski był – jego zdaniem – uzasadniony, ponieważ przywracał żywiołowi niemieckiemu należne mu ziemie (Treitschke, 1955, ss. 79–84).

W polskiej literaturze okresu romantyzmu, za sprawą dzieł Adama Mickiewicza (*Grażyna* i *Konrad Wallenrod*), utożsamiono „krzyżactwo” z germańską agresywnością (Kosman, 2010, ss. 377–378). W polskiej kulturze przełomu XIX i XX w. dominowała skłonność do demonizowania Krzyżaków. Zrównanie ich z Niemcami stało się popularne i wyraziste w świadomości Polaków szczególnie w tym okresie. Temat zakonu pojawiał się m.in. u Józefa Kraszewskiego – *Krzyżacy 1410* oraz późniejszego noblisty Henryka Sienkiewicza – *Krzyżacy* (Pogoda-Kołodziejczak, 2011, s. 123). Stworzona „ku pokrzepieniu serc” wizja Sienkiewicza uzyskała najtrwalszy wpływ. W trakcie zaborów obchody 500-lecia bitwy były środkiem walki z prowadzoną przez Cesarstwo Niemieckie akcją zmierzającą do germanizacji ziem Wielkopolski oraz Pomorza. Odślonięcie Pomnika Grunwaldzkiego autorstwa Antoniego Wiwulskiego, które miało miejsce 15 lipca 1910 r. w Krakowie, stało się jednym z głównych momentów kształtowania się polskiej pamięci o Krzyżakach w czasach współczesnych.

W okresie międzywojennym „biała legenda” zakonu była popularna w Niemczech. Zwycięska batalia stoczona w czasie I wojny światowej pod Tannenbergiem (sierpień 1914), niedaleko historycznego Grunwaldu, była wykorzystywana przez propagandę narodowosocjalistyczną. Na miejscu bitwy stworzono mauzoleum, w którym pochowano w 1935 r. marszałka Paula von Hindenburga. Czołowy ideolog NSDAP Alfred Rosenberg w trakcie swego przemówienia wygłoszonego w Malborku przerzucał mosty między przeszłością zakonu a narodowosocjalistyczną teraźniejszością (Kosman, 2010, s. 43).

W II Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939) pamięć o zwycięskiej bitwie pod Grunwaldem wiązano ze skutecznością walki z zagrożeniem niemieckim. Pomnik konny Władysława Jagiełły stanowił ozdobę polskiego pawilonu w czasie Światowej

Wystawy w Nowym Jorku w 1939 r., a z czasem stanął na stałe w Central Parku. Poeta Władysław Broniewski wspólny atak III Rzeszy oraz ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 r. podsumował krótką, ale jakże znaczącą fraszką:

*Byłby Grunwald i Płowce,
gdyby nie te bombowce
I gdyby nie te czołgi,
Które przyszły znad Wołgi* (Urbanek, 2011, s. 154).

Po II wojnie światowej pamięć o wojnach z zakonem była ważnym zasobem arsenału polskiej propagandy państwowej nawiązującej do tradycji walk zbrojnych o wolność i niepodległość. W czasie zimnej wojny porównywano walkę z zakonem krzyżackim do zagrożenia rewizjonizmem wobec powojennych granic oraz przypomniano o odwiecznym rosyjsko-polskim braterstwie broni (w polskiej propagandzie komunistycznej już w 1945 r. zestawiono klęskę zakonu pod Grunwaldem z kapitulacją Berlina). Ważną cezurą w powojennych stosunkach jest rok 1970, kiedy doszło do podpisania układów granicznych między PRL a RFN uznających nienaruszalność polsko-niemieckich granic. Usunięcie polsko-niemieckich przeciwieństw spowodowało, że symbolika zakonu i Grunwaldu straciła na znaczeniu. Historyk niemiecki Udo Arnold uznał bitwę pod Grunwaldem za najbardziej charakterystyczny przykład wykorzystania przeszłości zakonu do walki politycznej między Niemcami a Polską (Arnold, 2010, s. 146).

Zakon krzyżacki w opinii i ocenie młodzieży

Wiedza o zakonie nie jest w Polsce zbyt duża, ale pamięć o zwycięstwie grunwaldzkim stanowi powód do dumy z przeszłości (Najder i in., 2014, s. 223). Zasadniczym źródłem wiedzy Polaków o zakonie są treści podręczników szkolnych do historii. Na przełomie XX i XXI w. polski system szkolny przeszedł dwukrotną reformę oświatową. Reformy oświatowe były okazją do zmodyfikowania i wprowadzenia nowych treści nauczania z przedmiotów szkolnych, w tym z historii. Przeglądając się podręcznikom do historii ze szkoły podstawowej i średniej, możemy dostrzec ewolucję obrazu Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie³.

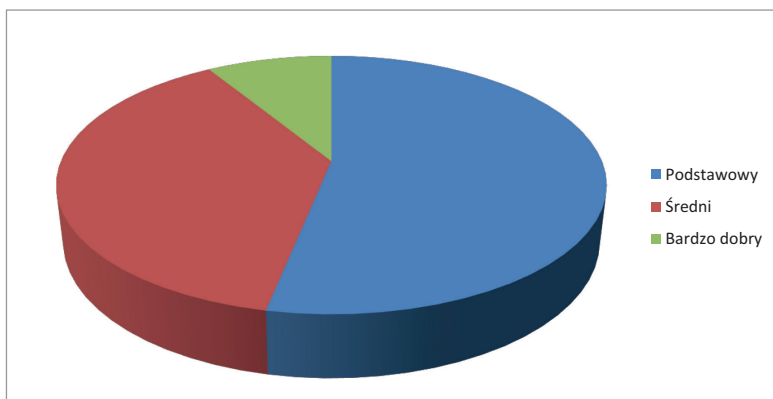
³ Rozmiary tego artykułu nie pozwalają na szerszą analizę tego problemu, który został omówiony w osobnym tekście pt. *Pamięć i pojednanie w relacjach polsko-niemieckich na przykładzie ewolucji obrazu Krzyżaków w polskich podręcznikach do historii. Studium przypadku*.

Analiza treści podręczników szkolnych pokazuje ewolucję negatywnego obrazu zakonu oraz relacji polsko-krzyżackich zdominowanych przez konflikt militarny do bardziej złożonego i zniuansowanego obrazu stosunków, w których pojawiają się również pozytywne aspekty gospodarcze oraz kulturalne. Polskie podręczniki szkolne pochodzące jeszcze z okresu zimnej wojny są zdominowane przez narodową perspektywę oraz stereotypowe wyobrażenie Krzyżaka/Niemca jako dążącego siłą do grabieży, zaboru terytorialnego na podstawie wątpliwych argumentacji (Szostakowski, 1972; Kosman, 1989). Wraz z początkiem nowego wieku w podręcznikach pojawia się obraz wzbogacony o nowe treści, wykraczające poza dotychczasową narrację militarno-politycznych konfliktów oraz traktatów. Zakon zyskuje nowe oblicze animatora rozwoju gospodarczego i kulturalnego (Jankowiak, 2000, s. 171; Musiał i in., 1999, s. 115, 118). W najnowszych podręcznikach dokonana zostaje demitologizacja narodowej narracji oraz zobiektywizowanie treści, które stara się odnosić do ustaleń najnowszych historycznych badań naukowych (Pawlak, Szweda, 2019, s. 311, 314).

Badania pt. *Krzyżacy w oczach młodych Polaków: stan wiedzy i opinie* zostały przeprowadzone metodą zamkniętych pytań kwestionariuszowych wśród uczniów szkół średnich w Krakowie i Lublinie w 2022 r. Ogółem w badaniach wzięło udział ponad dwustu uczniów w wieku 15–18 lat.

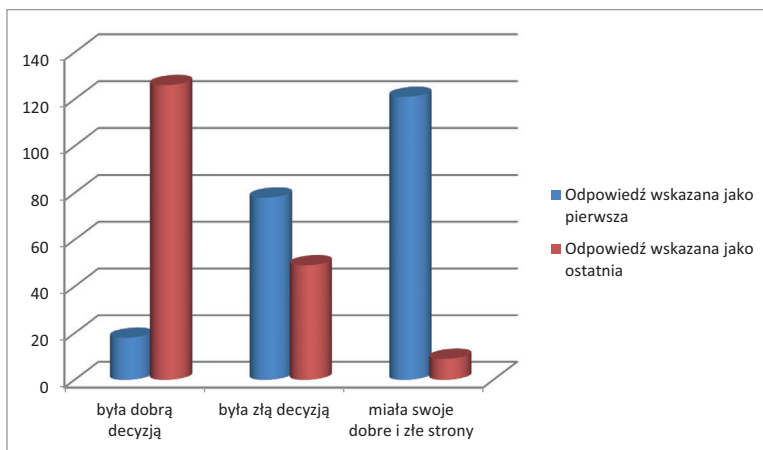
Przed przystąpieniem do badania opinii i wiedzy na temat zakonu uczniowie musieli dokonać samooceny własnego zasobu wiedzy historycznej. Ponad 53% respondentów uznało stan swej wiedzy na temat historii za „podstawowy” (109 osób), 38% za „średni” (78), a tylko niespełna 9% uznało go za „bardzo dobry” (18). Głównym źródłem wiedzy historycznej w ocenie uczniów mają być przede wszystkim lekcje historii w szkole (61%). Jedna trzecia uczniów (33%) wskazała, że pomocne w poszerzaniu wiedzy historycznej są również: lektura książek, oglądanie filmów lub słuchanie podcastów o tematyce historycznej. Zdecydowana mniejszość (5%) wskazała na aktywność w stowarzyszeniach i organizacjach propagujących wiedzę historyczną (np. harcerstwie czy grupach rekonstrukcji historycznej) jako ważny czynnik edukacji dotyczącej przeszłości. Pierwsza część ankiety dotyczyła sprawdzenia stanu wiedzy uczniów (10 pytań testowych). Średnia udzielonych prawidłowych odpowiedzi w grupie respondentów wyniosła 53,6%. Uczniowie bez większych problemów byli w stanie podać pełną nazwę zakonu, wskazać Malbork jako stolicę państwa zakonnego oraz podać nazwisko dowódcy Krzyżaków w bitwie pod Grunwaldem.

Analiza odpowiedzi potwierdza, że wiedza uczniów zogniskowana jest głównie na wielkiej wojnie polsko-krzyżackiej 1409–1411 oraz postaciach z nią związanych. Zdecydowanie mniej znane i rozpoznawalne są takie wydarzenia jak wojna 13-letnia lub ostatnia wojna polsko-krzyżacka (1519–1521).

Wykres 1. Określenie stanu wiedzy historycznej przez respondentów

Druga część badań dotyczyła analizy opinii uczniów, która była wyrażana poprzez uszeregowanie zaproponowanych odpowiedzi w kolejności od najbardziej do najmniej trafnych. Uczniowie wyrażali w ankiecie swoje opinie na temat stosunków polsko-krzyżackich oraz swych skojarzeń z zakonem jako symbolem. W ocenie uczniów sprowadzenie zakonu krzyżackiego na ziemię polskie miało dobre i złe strony (odpowiedziało tak 56%) lub było złą decyzją (36%), Tylko 8% uznało sprowadzenie Krzyżaków za dobrą decyzję. Według 65% pytanym stosunki polsko-krzyżackie to przede wszystkim ciąg wojen i konfliktów, a jedynie według 28% to okres współpracy i rywalizacji.

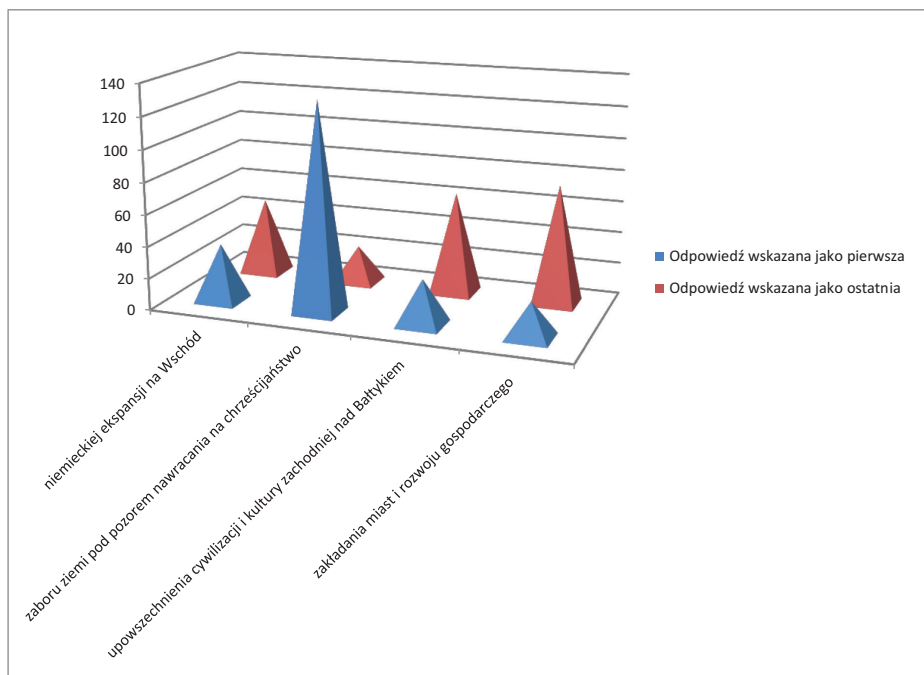

Wykres 2. Decyzja o sprowadzeniu Krzyżaków do Polski

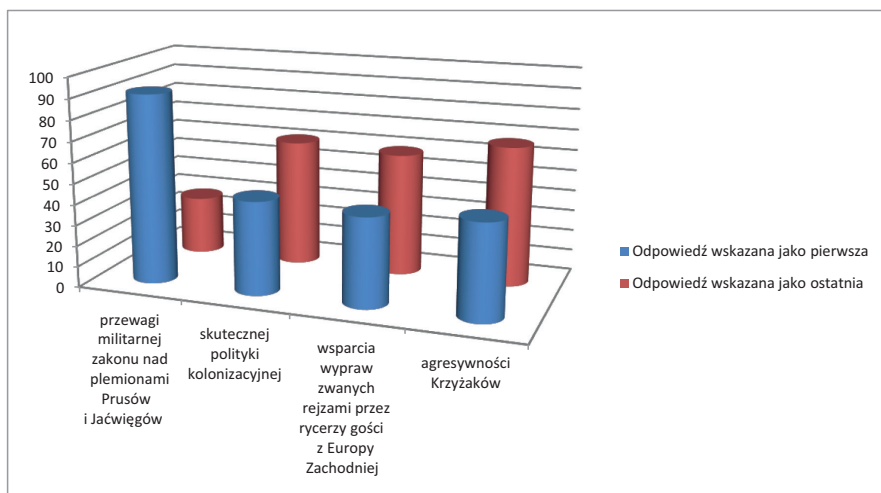
W opinii 72% uczniów stosunki polsko-krzyżackie w najmniejszym stopniu kojarzą się z poprawnymi i neutralnymi relacjami. Według większości uczniów (54%) Krzyżacy kojarzą się z nawracaniem siłą na chrześcijaństwo, a w mniejszym stopniu z rozwojem kultury rycerskiej i zachodnich wzorców walki (22%) oraz rozwojem gospodarczym, zakładaniem miast i wsi (14%). Najmniej respondentów łączy Krzyżaków z niszczeniem kultury Prusów i Jaćwięgów (34%) oraz rozwojem kultury rycerskiej (32%).

Uczniowie musieli się również wypowiedzieć na temat przyczyn potęgi i sukcesów Krzyżaków oraz państwa zakonnego w Prusach. Według większości pytaných (60%) zakon krzyżacki symbolizuje w pierwszej kolejności zabór ziem pod pozorem nawracania na chrześcijaństwo, a w drugiej niemiecką ekspansję na wschód (17%). Najmniej skojarzeń wiąże się z zakładaniem miast i rozwojem gospodarczym oraz upowszechnianiem kultury i cywilizacji zachodniej przez rycerzy zakonnych.

Według połowy respondentów (50%) rozrost terytorialny państwa krzyżackiego to skutek najazdów pod pozorem nawracania, a zdaniem pozostałych to efekt nadania ziem przez cesarza (21%) lub następstwo decyzji Konrada Mazowieckiego (17%). Dla jednej trzeciej badanych najmniej prawdopodobna jest kwestia fałszowania praw własności przez Krzyżaków (33%). Sukces państwa zakonnego jest związany

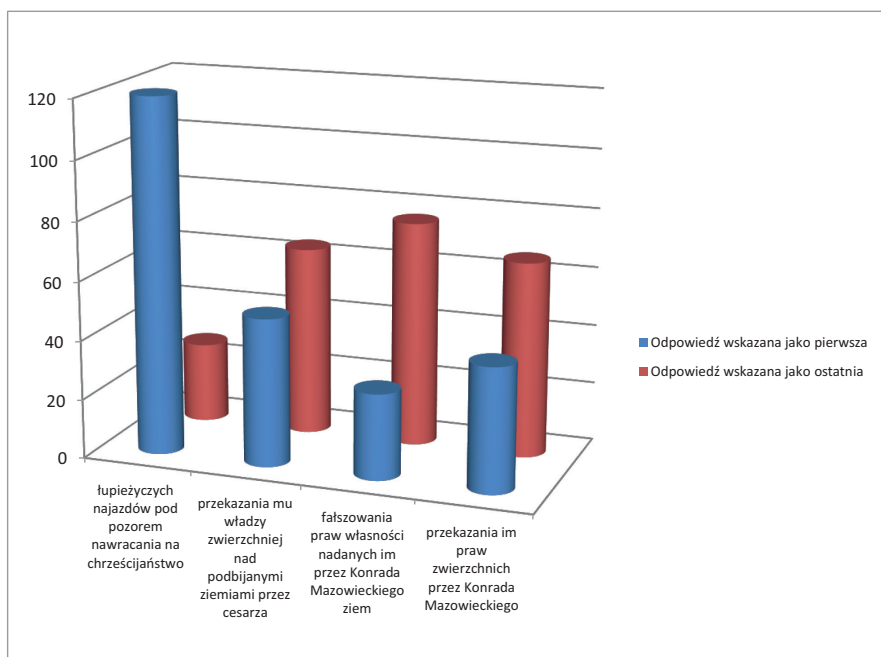

Wykres 3. Zakon krzyżacki to symbol

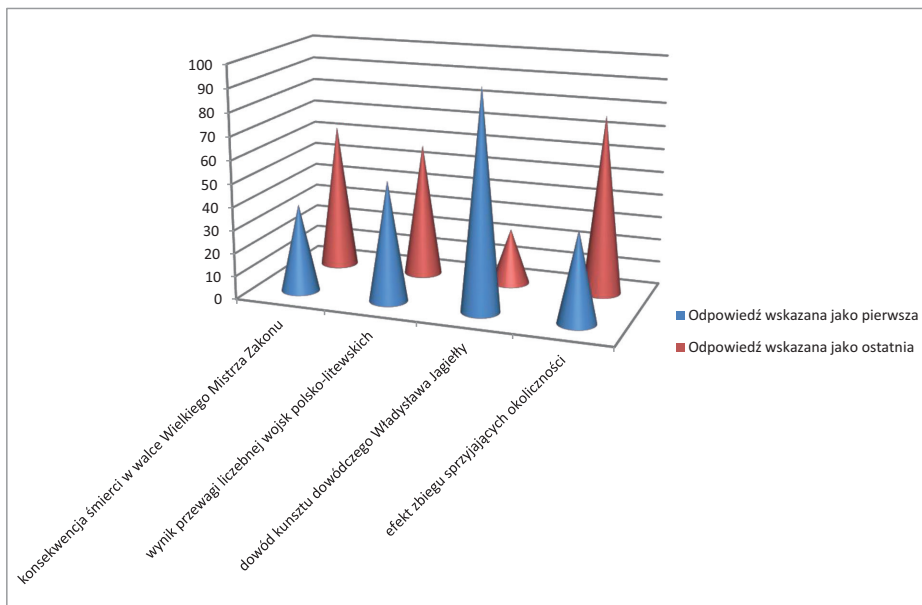

Wykres 4. Sukces państwa zakonnego w Prusach to efekt

przede wszystkim z przewagą militarną (40%). Agresywność czy wsparcie rycerzy z Zachodu oraz skuteczna polityka kolonizacyjna zostały wskazane przez około 20% respondentów.

Wykres 5. Zakon krzyżacki rozwijał się terytorialnie wskutek

Wykres 6. Zwycięstwo w bitwie pod Grunwaldem to

Respondenci odnieśli się również do trwałych w pamięci historycznej miejsc i wydarzeń związanych ze stosunkami polsko-krzyżackimi, jak Grunwald czy Malbork. Zwycięstwo w bitwie pod Grunwaldem oceniane jest przez badanych jako dowód kunsztu dowódczego Władysława Jagiełły (42%) oraz przewagi liczebnej wojsk polsko-litewskich (23%). Najwięcej respondentów odrzuca sprzyjające okoliczności (34%) lub śmierć przywódcy zakonu w czasie bitwy (28%) jako uzasadnienie polsko-litewskiego zwycięstwa. Według ankietowanych Malbork to przede wszystkim stolica zakonu krzyżackiego (38%) oraz zabytek średniowiecznej architektury i najpotężniejsza twierdza tej epoki (27%). Malbork w najmniejszym stopniu utożsamiany jest przez uczniów z kulturą niemiecką.

Wnioski

Czynnikiem zmiany obrazu rycerzy Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie jest przede wszystkim proces pojednania polsko-niemieckiego. Układ PRL–RFN z 1970 r. oraz polsko-niemiecki traktat graniczny z 1990 r. zamknęły ostatecznie kwestie powojennych sporów terytorialnych. Członkostwo Polski w NATO i UE przyczyniło się do zbliżenia kulturowego i mentalnego.

Wysiłki polsko-niemieckiej komisji podręcznikowej oraz umiędzynarodowienie badań historycznych były ważnymi czynnikami aktualizacji treści o wyniki najnowszych badań oraz neutralizowania dominacji narracji narodowej. Reformy szkolne przełomu XX i XXI w., w wyniku których pojawiły się nowe podręczniki, stały się okazją do wprowadzania zmian w ich treściach.

To właśnie podręczniki są głównym źródłem wiedzy dotyczącej historii. Stan tej wiedzy określany jest przez samych uczniów jako skromny, co zresztą potwierdzają badania dotyczące wiedzy uczniów o zakonie. Centralnym punktem wiedzy o zakonie są wydarzenia i postacie związane z wielką wojną 1409–1411, której kulminacyjnym punktem była bitwa pod Grunwaldem. Chociaż uczniowie wskazują, że stosunki polsko-krzyżackie miały „dobre i złe strony” (częściej niż tylko „dobre” lub tylko „złe”), to jednak bardziej kojarzą Krzyżaków z nawracaniem siłą na chrześcijaństwo (54%), a w mniejszym stopniu z rozwojem kultury rycerskiej i zachodnich wzorców walki (22%) oraz rozwojem gospodarczym, zakładaniem miast i wsi (14%). Sukces państwa zakonnego wiązany jest bardziej z przewagą militarną zakonu (40%) niż skuteczną polityką kolonizacyjną (20%). Bitwa pod Grunwaldem jest nadal źródłem pozytywnej identyfikacji, a zwycięstwo w niej według uczniów było efektem przede wszystkim geniuszu dowódczego Jagiełły oraz przewagi militarnej, a nie śmierci wielkiego mistrza lub zbiegu sprzyjających okoliczności.

Można stwierdzić, że będąca efektem ewolucji treści w podręcznikach zmiana postrzegania zakonu przez uczniów się dokonuje, ale jest to powolny i – jak można przewidywać – długotrwały proces. Obraz zakonu wśród uczniów zaczyna się niuansować i jest daleki od jednoznacznie negatywnej czarnej legendy. Uczniowie mogą obecnie zarówno w szkole podstawowej, jak i średniej spotkać w podręcznikach informacje o działalności kulturalnej i gospodarczej zakonu. Jak potwierdziła ankieta, w postrzeganiu rycerzy zakonnych dominuje jednak przede wszystkim wymiar militarny. W świetle wyników badania można powiedzieć, że Krzyżacy nie są już taką „siłą podstępna” i „niszczycielską”. Uczniowie nie znają wykorzystywanej w trakcie zimnej wojny wersji o fałszerstwie jako drodze, którą zakon wszedł w posiadanie części swych ziem. Ponadto według uczniów Krzyżacy bardziej kojarzą się z zakładaniem wsi, budowaniem miast, rozwojem kultury rycerskiej niż niszczeniem kultury Prusów i Jąćwiegów.

Bibliografia:

- Arnold, U. (2010). Der Deutsche Orden als Objekt politischer Ideologie im 19.–20. Jahrhundert (ss. 146). W: J. Gancewski (red.). *Zakon krzyżacki w historii, ideologii i działaniu – symbole dziejowe*. Olsztyn: Polskie Towarzystwo Historyczne.
- Biskup, M., Labuda, G. (1986). *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Boockmann, H. (1981). *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*. München: C.H. Beck.
- Kosman, M. (1989). *Historia: wielkość i upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Kosman, M. (2010). *Krzyżacy w historii i legendzie wieków. W 600. rocznicę grunwaldzkiej wiktarii*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Grado.
- Jankowiak, S. (2000). *Historia I: [podręcznik do gimnazjum]: razem przez wieki*. Poznań: Wydawnictwo Arka.
- Kamiński, A. (2015). Heinrich von Treitschke i Kazimierz Jarochoński. Dyskurs dziewiętnastowiecznych historyków o dziejach Prus, Austrii i Polski (ss. 319–333). W: W. Łazuga, S. Paczos (red.). *Między polityką, historią a pamięcią historyczną. Studia z dziejów Polski okresu porozbiorowego*. Poznań: Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Musiak, D., Polacka, K., Roszak, S. (1999). *Historia: podręcznik dla I klasy gimnazjum*. Gdańsk: Wydawnictwo M. Rożak.
- Najder, Z. i in. (red.). (2014). *Węzły pamięci niepodległej Polski*. Kraków–Warszawa: Fundacja Węzły Pamięci, Muzeum Historii Polski, Wydawnictwo Znak.
- Pawlak, M., Szweda, A. (2019). *Poznać przeszłość. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Część 1. Zakres podstawowy*. Warszawa: Nowa Era.
- Pogoda-Kołodziejak, A. (2011). *Zakon krzyżacki w literaturze polskiej i niemieckiej XIX i pierwszej połowy XX wieku*. Warszawa: Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sarnowsky, J. (2020). Kommunikation in der Krise. Der Briefwechsel in Deutschen Orden während des Dreizehnjährigen Krieges in Preußen (ss. 129–151). W: R. Czaja, K. Kopirski (red.). *Piśmiennictwo. Opisywanie i interpretacja źródeł. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Tandeckiemu w 70. rocznicę urodzin*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szostakowski, S. (1972). *Historia dla klasy VI*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Treitschke von, H. (1955). *Das deutsche Ordensland Preußen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Trybalski, K. (2014). *Krzyżacy. Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie*. Gdynia: Region.
- Urbanek, M. (2011). *Broniewski. Miłość, wódka, polityka*. Warszawa: Iskry.